

Bartosz Zalewski

HISTORYCZNE ZNACZENIE ZASADY *IN POENALIBUS CAUSIS* *BENIGNIUS INTERPRETANDUM EST*

Podjmując refleksję nad historycznymi korzeniami instytucji prawa karnego, zwykło się przyjmować, że rozwój tej gałęzi prawa w kształcie bliskim rozwiązaniom obowiązującym współcześnie pozostaje w ścisłym związku z okresem oświecenia¹. Jakkolwiek pogląd ten poddany został krytyce ze strony romanistyki prawniczej, która w ostatnich latach z ożywieniem zajmowała się zagadnieniami „rzymskiego prawa karnego”², to w dalszym ciągu za pewnego rodzaju *communis opinio* uchodzi przekonanie, że to właśnie oświecenie pozostaje tym nurtem intelektualnym, z którego wyprowadzić trzeba tendencję do uczynienia prawa karnego bardziej humanitarnym³.

W pewnym stopniu stanowisko takie nie może być zaskoczeniem – znane jest bowiem okrucieństwo rzymskich kar, niekiedy nadzwyczaj wymyślnych, jak słynna kara worka (*poena cullei*)⁴. Natomiast przedstawianie średniowiecznej i wczesnonowożytnej praktyki karnej jako surowej i prymitywnej stało się niemal pewną tradycją w twórczości literackiej czy filmowej. Tego rodzaju podejście wynika

¹ Por. T. Bojarski, *Polskie prawo karne*, Warszawa 2008, s. 39.

² Por. L. Garofalo, *Pojęcia i żywotność rzymskiego prawa karnego*, „Zeszyty Prawnicze” 2003, vol. 3, nr 1, s. 7 i n.; K. Amielańczyk, *Crimina legitima w rzymskim prawie publicznym*, Lublin 2013, s. 10–11; *idem*, *Czy kontratyp obrony koniecznej ma rzymską tradycję? W poszukiwaniu przesłanek dopuszczalności prawa do samoobrony w rzymskim prawie karnym* [w:] *Quid leges sine moribus? Studia nad prawem rzymskim dedykowane Profesorowi Markowi Kuryłowiczowi w 65. rocznicę urodzin oraz 40-lecie pracy naukowej*, red. K. Amielańczyk, Lublin 2009, s. 51.

³ Por. T. Bojarski, *Polskie prawo...*, s. 40–41; M. Kulik [w:] *Prawo karne materialne. Część ogólna*, red. M. Mozgawa, Warszawa 2011, s. 49; K. Sójka-Zielińska, *Historia prawa*, Warszawa 2009, s. 268–272.

⁴ Por. M. Jońca, *Parricidium w prawie rzymskim*, Lublin 2008, s. 235 i n.; *idem*, *Poena cullei. Kara czy rytuał?*, „Zeszyty Prawnicze” 2005, vol. 5, nr 1, s. 83 i n.; A. Dębiński, *Poena cullei w rzymskim prawie karnym*, „Prawo Kanoniczne” 1994, vol. 37, nr 3–4, s. 133 i n.

z okrucieństwa stosowanych wówczas kar oraz metod śledczych⁵. Ponury obraz prawa karnego utrwalił się w XVIII w., a do jego ugruntowania – jak w niezwykle sugestywny sposób twierdził C. Beccaria – przyczynili się prawnicy: Julius Clarus, Benedykt Carpoz oraz Prosper Farinaccius. Zwracając się do czytelników swojego słynnego dzieła *O przestępstwach i karach*, Beccaria stwierdza:

„Pozostałości dawnego prawa narodu zdobywców, spisane przez władcę panującego przed dwunastoma wiekami w Konstantynopolu, wymieszane z obyczajami Longobardów i opasłymi tomami zawilej wykładni prywatnych jurystów, składają się na tradycję, którą znaczna część Europy wciąż nazywa prawem. Można tylko żałować, że dotychczas wszędzie opinia Carpozowa, dawny obyczaj wskazany przez Clarusa i rodzaj tortury odpowiedziany ze złośliwą służalczością przez Farinaciusa uważane są za prawa z zimną krwią stosowane przez tych, którzy powinni z drżeniem decydować o życiu i losie ludzi”⁶.

Nie oznacza to jednak, że rzeczywisty obraz rzymskiego prawa karnego – starożytnego i recypowanego – był tak jednoznacznie negatywny, jak chciałby autor *O przestępstwach i karach*⁷. Odnosnie do rzymskiego prawa karnego doby antyku sugestiom Beccarii w pewnym zakresie przeczą ostatecznie ustalenia uczonych, w tym R.A. Bauman, który poświęcił znaczną część swojej naukowej działalności badaniom nad pojęciem *humanitatis* w rzymskim prawie karnym⁸. Być może autor ten podszedł do zagadnienia z przesadnym optymizmem⁹, jest jednak faktem, że już w okresie starożytności dostrzec można tendencję do humanitaryzacji niektórych szczególnie surowych uregulowań¹⁰. Za H. Kupiszewskim powtórzyć jednak wypada, że jakkolwiek idea *humanitatis* spowodowała, że „postulaty prawa przesycone zostały elementem etycznym”, to głównym polem jej oddziaływania pozostawały stosunki prywatnoprawne¹¹.

⁵ Swoisty przegląd kar mitylacyjnych – takich jak obcięcie dłoni, stopy czy nosa – wraz ze wskazaniem włoskich praw statutowych, które kary te wprowadzały, daje: A. Pertile, *Storia del diritto italiano dalla caduta dell'Imperio Romano alla codificazione*, t. V: *Storia del diritto penale*, Torino 1892, s. 251–252. Odnosnie do metod śledczych zob. B. Uranowska, *Średniowieczne metody przesłuchań – wybrane zagadnienia* [w:] *Prawo w Europie średniowiecznej i nowożytnej*, Lublin 2011, s. 50 i n.

⁶ C. Beccaria, *O przestępstwach i karach* – cytowany fragment pochodzi z przedmowy *Do czytelnika*, cyt. za: L. Garofalo, *Pojęcia i żywotność...*, s. 11.

⁷ Na marginesie zauważyć należy, że nie wszyscy przedstawiciele nurtu intelektualnego, jakim było oświecenie, podzielali negatywny stosunek Beccarii do prawa rzymskiego. Por. L. Garofalo, *Pojęcia i żywotność...*, s. 11–13.

⁸ R.A. Bauman, *Crime and Punishment in Ancient Rome*, London–New York 1996; *idem*, *Human Rights in Ancient Rome*, London–New York 2003.

⁹ Por. J.F. Gardner, *Roman Penal Policy. R.A. Bauman, Crime and Punishment in Ancient Rome* (recenzja), „The Classical Review” 1998, vol. 48, nr 1, s. 97–99.

¹⁰ Por. np. J. Gaudemet, *Des «doits de l'homme» ont-ils été reconnus dans l'empire romain?*, „Labeo” 1987, no. 1/33, s. 7 i n.; F. Schulz, *Principles of Roman Law* (tłum. na język angielski: M. Wolff), Oxford 1956, s. 192 i n.

¹¹ H. Kupiszewski, *Prawo rzymskie a współczesność*, Kraków 2013, s. 257.

Na tym tle warto zadać sobie pytanie o historyczną genezę zasad, które przesądzą o dokonywaniu wykładni przepisów prawa karnego. Jak podnosi się w literaturze przedmiotu, z uwagi na szczególne potrzeby gwarancyjne odnoszące się do adresatów norm prawnokarnych niedopuszczalne jest dokonywanie wykładni przepisów prawa karnego w taki sposób, by uzyskać rezultaty, których konsekwencją jest pogorszenie pozycji prawnej sprawcy¹². Oznacza to bezwzględny zakaz wykładni rozszerzającej, która skutkowałaby poszerzeniem zakresu penalizacji bądź pogłębieniem stopnia represji (*odiosa sunt restringenda*)¹³. Niedopuszczalna jest także wykładnia zawężająca tych przepisów, które zawierają korzystne dla sprawcy rozwiązania (*privilegia sunt amplianda*)¹⁴.

Pytając o historyczną genezę takiego stanu rzeczy, intuicyjnie nasuwa się skojarzenie z maksymami prawniczymi o rodowodzie oświeceniowym: *nullum crimen sine lege* oraz *nulla poeana sine lege*¹⁵. Jednak słusznie zauważyła K. Sójka-Zielińska, że w okresie oświecenia zasady te formułowane były przede wszystkim w kontekście sprzeciwu wobec stosowania analogii na niekorzyść sprawcy w praktyce absolutystycznego wymiaru sprawiedliwości¹⁶. Nie przyznawano zatem wskazanym maksymom znaczenia tak szerokiego, jak ma to miejsce współcześnie¹⁷. Znamienne jest również podejście oświeceniowych myślicieli do interpretowania prawa karnego w ogóle. C. Beccaria wskazuje, że sędziowie w sprawach karnych nie powinni dokonywać interpretacji praw, nie są bowiem prawodawcami¹⁸. Wynikało to z postulatu, by kara za dane przestępstwo była zawsze ściśle określona, co w opinii oświeceniowych autorów miało wykluczyć konieczność dokonywania wykładni przepisów.

Przeciwnie stanowisko zajmowała konserwatywna, akademicka nauka prawa karnego opartego na prawie rzymskim. Analizując prawo okresu poprzedzającego kodyfikację, zalecano – powołując się na prawo rzymskie – interpretację przepisów w taki sposób, by zastosować karę łagodniejszą. P.-F. Muyart de Vouglans (1713–1791) – zwolennik tortur nazywany niekiedy anty-Beccarią¹⁹ – formułując reguły

¹² T. Bojarski, *Polskie prawo...*, s. 69.

¹³ Por. *ibidem*; R. Zawłocki, *O metodzie interpretacji przepisów prawa karnego*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2004, vol. 66, nr 4, s. 93; M. Budyn-Kulik [w:] *Prawo karne materialne. Część ogólna*, red. M. Mozgawa, Warszawa 2011, s. 104.

¹⁴ T. Bojarski, *Polskie prawo...*, s. 69.

¹⁵ K. Amiełańczyk, *Crimina legitima...*, s. 45–53.

¹⁶ K. Sójka-Zielińska *Historia prawa*, s. 270.

¹⁷ Na temat różnych płaszczyzn rozmiennia wspomnianych zasad zob. A. Barczak-Oplustil, *Obowiązywanie zasady nullum crimen sine lege. Wybrane problemy*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2013, vol. 17, nr 3, s. 5 i n.

¹⁸ C. Beccaria, *O przestępstwach...*, rozdz. IV.

¹⁹ Por. A. Laingui, *P.F. Muyart de Vouglans ou l'anti Beccaria (1713–1791)*, „Archives de philosophie du droit” 1994, no. 39, s. 169 i n.; M. Porret, *Les «lois doivent tendre à la rigueur plutôt qu'à l'indulgence» Muyart de Vouglans versus Montesquieu*, „Revue Montesquieu” 1997, no. 1, s. 67 i n.

wymierzania kary, stwierdził m.in., że ogólną zasadą prawa jest stosowanie w sprawach karnych interpretacji łagodniejszej, z czego przykładowo wywieść należało, że w razie równej liczby głosów wśród sędziów trybunału karnego wobec podsądnego należy zastosować stanowisko najkorzystniejsze²⁰.

Wydaje się zatem, że odrzucić należy pogląd o oświeceniowej genezie dyrektywy interpretacji prawa karnego w sposób korzystny dla sprawcy. Była ona bowiem uznana za zasadę prawa już na gruncie regulacji *ancient regime*'u. Niewątpliwie uzasadnione są zatem „głębsze” poszukiwania, w których historyk prawa niejako naturalnie sięga do skarbnicy prawa rzymskiego.

Pisząc o zasadzie interpretacji prawa karnego w duchu korzystnym dla sprawcy, *Muyart de Vouglans* literalnie odwołał się do sformułowania *Hermogeniana* zawartego w tytule 19 (*De poenis*) księgi 48 *Digestów*, zgodnie z którym poprzez dokonywanie interpretacji prawa powinno się raczej łagodzić kary, niż czynić je surowszymi²¹. Warto jednak odwołać się do zasady o wymiarze ogólniejszym, która sformułowana została przez *Paulusa* w komentarzu do edyktu pretorskiego:

D. 50, 17, 155, 2 (*Paulus libro 65 ad edictum*): *In poenalibus causis benignius interpretandum est*²².

Powyższe sformułowanie zostało przez kompilatorów justyniańskich umieszczone w tytule 17 księgi 50 *Digestów* *O różnych regulach dawnego prawa* (*De diversis regulis iuris antiqui*). Niewątpliwie podkreśla to w jakiś sposób rangę przytoczonego fragmentu, któremu twórcy *Digestów* chcieli najwidoczniej nadać autonomiczny charakter²³. Jest on jednocześnie bardzo łakoniczny i może budzić rozmaite wątpliwości.

Przede wszystkim można postawić pytanie, co miał na myśli jurysta, pisząc o sprawach karnych (*poenalibus causis*). Trzeba bowiem zauważyć, że Rzymianie nie znali pojęcia prawa karnego w sensie, w którym nauka posługuje

²⁰ F.-P. *Muyart de Vouglans*, *Les lois criminelles de France dans leur ordre naturel*, t. I, Paris 1781, s. 43: *Un sixieme regle qui regarde aussi la preuve en cette matiere, c'est que dans la doute, le juge doit toujours pencher en faveur de l'accuse; de maniere qu'en cas d'egalite de voix entre les juges, l'on doit preferer l'avis le plus doux. Cette regle est une suite de cette maxime generale du droit, qui veut que, dans les causes penales, l'interpretation de la loi se fasse toujours dans le sens le plus favorable.*

²¹ D. 48, 19, 42 (*Hermogenianus libro primo epitomarum*): *Interpretatione legum poenae molliendae sunt potius quam asperandae.*

²² „W sprawach karnych stosuje się interpretację łagodniejszą w skutkach [dla podsądnych]” (tłum. T. Palmirski [w:] T. Palmirski, „*O różnych regulach dawnego prawa*” – 17 tytuł 50 księgi *Digestów*: tekst – tłumaczenie – komentarz, „*Zeszyty Prawnicze*” 2007, vol. 7, nr 1, s. 329; dalej jako: T. Palmirski, „*O różnych regulach dawnego prawa*”... [cz. 2]).

²³ Por. M. Kuryłowicz, *Ex iniuria ius non oritur. Szkic do dziejów zasady* [w:] *Ius est a iustitia appellatum. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Tadeuszowi Wiśniewskiemu*, red. M. Tomalak, Warszawa 2017, s. 1242–1243; K. Burczak, A. Dębiński, M. Jońca, *Łacińskie sentencje i powiedzenia prawnicze*, Warszawa 2013, s. IX–X.

się nim obecnie²⁴. Dla rekonstrukcji pierwotnego znaczenia użytego przez Paulusa sformułowania odwołać się zatem należy do kontekstu, w jakim cytowana reguła była pierwotnie umieszczona.

Jak ustalił O. Lenel, omawiany wyimek kompilacji justyniańskiej pochodzi z fragmentu komentarza Paulusa do edyktu pretorskiego, gdzie jurysta podejmuje zagadnienie interdyktu *uti possidetis*²⁵. Lenel zestawia fragment z księgi 50 oraz księgi 43 Digestów w następujący sposób:

D. 43, 17, 2 (*Paulus libro 65 ad edictum*): *Iusta enim an iniusta adversus ceteros possessio sit, in hoc interdicto nihil refert: qualiscumque enim possessor hoc ipso, quod possessor est, plus iuris habet quam ille qui non possidet*²⁶.

D. 50, 17, 155, pr.-2 (*Paulus libro 65 ad edictum*): *Factum cuique suum, non adversario nocere debet. Non videtur vim facere, qui iure suo utitur et ordinaria actione experitur. In poenalibus causis benignius interpretandum est*²⁷.

Paulus sformułował zatem tytułową paremię na marginesie uwag dotyczących ochrony posesoryjnej. Może to sugerować, że problematyka „prawnokarna” pojawiła się w związku z formułowanym przez pretora w treści interdyktu *uti possidetis* zakazem stosowania siły przez obydwie strony sporu (*vim fieri veto*)²⁸. Jak wskazuje T. Palmirski, omawiany fragment mógł dotyczyć sytuacji, w której dane zdarzenie naruszałoby zakaz stosowania siły zawarty w decyzji magistratury, a jednocześnie nie stanowiło przestępstwa przemocy (*crimen vis*)²⁹. Autor odwołuje się tu do poglądu Ulpiana, który wskazuje, że w przypadku zajęcia nieruchomości pod nieobecność posiadacza, który następnie nie zostanie do utraconej nieruchomości

²⁴ Por. T. Mommsen, *Römisches Strafrecht*, Leipzig 1899, s. 3 i n.; M. Kuryłowicz, *Ustawodawstwo rzymskie w sprawach karnych*, „Annales UMCS” 1988, Sectio G. Ius. 35, s. 29; K. Amiełańczyk, *Crimina legitima...*, s. 79.

²⁵ O. Lenel, *Palingenesia iuris civilis*, t. I, Leipzig 1889, Paulus 757–758.

²⁶ „Przy tym interdykcie bez znaczenia jest, czy posiadanie względem innych jest słuszne, czy też niesłuszne. Każdy bez różnicy posiadacz, samym tym, że jest posiadaczem, ma więcej praw niż ten, który posiadaczem nie jest” (tłum. B.Z.).

²⁷ „Działanie człowieka tylko jemu samemu przynieść może szkodę, nie zaś osobie trzeciej. 1. Nie wydaje się, by dopuszczał się przemocy ten, kto korzystając z przysługującego mu prawa wnosi skargę do sądu. 2. W sprawach karnych stosuje się interpretację łagodniejszą w skutkach [dla podsądnych]”. (tłum. T. Palmirski [w:] T. Palmirski, „O różnych regulach dawnego prawa”... [cz. 2], s. 329).

²⁸ Por. D. 43, 17, 1, pr.; G. 4, 160.

²⁹ Zob. T. Palmirski, „O różnych regulach dawnego prawa”... [cz. 2], s. 368. Odnośnie do wskazanego przestępstwa zob. T. Mommsen, *Römisches Strafrecht*, s. 652 i n.; E. Costa, *Crimini e pene da Gomolo a Giustiniano*, Bologna 1921, s. 115 i n.; A. Lintott, *Violence in Republican Rome*, Oxford 1968, *passim*; J.D. Cloud, *Lex Iulia de vi*, cz. 1, „Athenaeum” 1988, nr 76, s. 579 i n.; *idem*, *Lex Iulia de vi*, cz. 2, „Athenaeum” 1989, nr 77, s. 427 i n.; A. Tarwacka, *Stosowanie rzymskich ustaw karnych wobec piratów*, „Zeszyty Prawnicze” 2008, vol. 8, nr 2, s. 97 i n.; *eadem*, *Romans and Pirates. Legal Perspective*, Warszawa 2009, s. 101 i n.; K. Amiełańczyk, *Crimina legitima...*, s. 295 i n.; *idem* – *pomiędzy prawem rzymskich deliktów prywatnych a rzymskim prawem karnym publicznym* [w:] *Przemoc w świecie starożytnym. Źródła, struktury, interpretacje*, red. D. Słapek, I. Łuć, Lublin 2017, s. 283 i n.

dopuszczony, następuje utrata posiadania przemocą, nie zaś potajemnie (*vi magis intellegi possidere, non clam*)³⁰. Jak trafnie zauważa Palmirski, czynność taka nie stanowiła przestępstwa przemocy³¹. Korespondowałyby to z zachowanymi w Sentencjach i Digestach fragmentami pism Paulusa, gdzie jurysta wskazuje, że pod omawiane przestępstwo podpada zajęcie (*expugnatio*) nieruchomości³². Użycie przy tym terminu *expugnatio* sugeruje zajęcie nieruchomości szturmem, a zatem sytuację, w której posiadacz czynnie opiera się działaniom sprawców.

Na marginesie zauważyć należy, że według Sentencji Paulusa zajęcie cudzej nieruchomości szturmem podpada pod *vis privata*, podczas gdy twórcy kompilacji justyniańskiej przyporządkowali taki stan faktyczny pod *vis publica*³³. Praktyczna różnica w odmiennej kwalifikacji czynu była dla skazanego sprawcy niebanalna, bowiem dopuszczając się *vis publica*, narażał się na karę śmierci, podczas gdy *vis privata* oznaczała dlań sankcję łagodniejszą w postaci konfiskaty trzeciej części majątku, względnie wygnanie (*relegatio in insulam*) w przypadku warstw uprzywilejowanych (*honestiores*) lub skazanie na pracę w kopalniach (*damnatio ad metallum*) w przypadku przedstawicieli warstw niższych (*humiliores*)³⁴. Można by spekulować, czy tytułowa paremia nie została sformułowana na marginesie problemu kwalifikacji czynu jako *vis publica* lub *vis privata*, jednak w takim przypadku bezpośredni związek z zagadnieniem ochrony interdyktalnej wydaje się na tyle odległy, że tezę taką uznać trzeba za mało prawdopodobną, choć nadmienić warto, że m.in. taki przykład zastosowania omawianej zasady podaje średniowieczny prawnik Accursius³⁵.

Jak trafnie zauważył B. Biondi, nośna fraza zaczerpnięta z pism Paulusa nabrała waloru „reguły prawnej” dopiero w kompilacji justyniańskiej³⁶. Co

³⁰ D. 41, 2, 6, 1.

³¹ T. Palmirski, „O różnych regulach dawnego prawa”... [cz. 2], s. 368.

³² Zob. D. 48, 6, 11 (*Paulus libro quinto sententiarum*): pr. *Hi, qui aedes alienas aut villas expilaverint effregerint expugnaverint, si quid in turba cum telis fecerint, capite puniuntur*; P.S. 5, 26, 3: *Lege Iulia de vi privata tenetur, qui quem armatis hominibus possessione domo villa agrove deiecerit expugnaverit obsederit clauserit, idve ut fieret homines commodaverit locaverit conduxerit: quive coetum concursum turbam seditionem incendium fecerit, funerari sepelirive aliquem prohibuerit, funusve eripuerit turbaverit: et qui eum, cui aqua et igni interdictum est, receperit celaverit tenuerit: quive cum telo in publico fuerit, templa portas aliudve quid publicum armatis obsederit cinxerit clauserit occupaverit. Quibus omnibus convictis, si honestiores sunt, tertia pars bonorum eripitur et in insulam relegantur: humiliores in metallum damnantur.*

³³ Na marginesie pism Ulpiana oraz Marcianusa dotyczących wyzucia posiadacza z nieruchomości kwalifikowanego jako *crimen vis* w literaturze wskazuje się, że kryterium odróżniającym obydwu przestępstwa mogło być ewentualne użycie przez sprawców broni. Zob. szerzej na ten temat: K. Amiełańczyk, *Crimina legitima...*, s. 305–306.

³⁴ Zob. P.S. 5, 26, 3.

³⁵ Accursius, *Digestum Novum, Seu Pandectarum Iuris Civilis Tomus Tertius: Ex Pandectis Florentinis quoad eius fieri potuit, repraesentatus*, Lugduni 1627, gl. *In poenalibus ad D. 50, 17, 155, 2: ... Item si unus iudex condemnavit accusatum lege Iul. de vi, quia dixit, vim fecisti: de privata [e] intelligitur: quia in poenis mitiores esse debemus [ut s. de poe. l. si praeses. et l. pe.]*.

³⁶ Zob. B. Biondi, *Il diritto romano cristiano*, t. III, Milano 1954, s. 440.

ciekawe, komisja Tryboniana – celowo bądź nie – wciągając krótkie zdanie do tytułu 17 księgi 50 Digestów, idealnie oddała ducha pojęcia *regulae iuris*, jaki wynika z definicji reguły prawnej, która *notabene* również pochodziła od Paulusa:

D. 50, 17, 1 (*Paulus libro 16 ad Plautium*): *Regula est, quae rem quae est breviter enarrat. Non ex regula ius sumatur, sed ex iure quod est regula fiat. Per regulam igitur brevis rerum narratio traditur, et, ut ait Sabinus, quasi causae coniectio est, quae simul cum in aliquo vitata est, perdit officium suum*³⁷.

Cytowany fragment stał się przedmiotem dociekań ze strony licznych badaczy prawa rzymskiego. Spośród polskich uczonych jego najdogłębniejszą bodaj analizę przeprowadził H. Kupiszewski, który w sposób niezwykle celny określił regułę prawną jako „punkt zborny prawniczego doświadczenia”³⁸. Oznacza to, że regułę formułowano na podstawie norm już istniejących, zastanych. Nie inaczej było w przypadku zasady *in poenalibus causis benignitas interpretandum est*. Świadczy o tym szereg fragmentów źródłowych, których swoiste zestawienie sporządził B. Biondi, przy czym zauważyć trzeba, że niekoniecznie odnoszą się one do procesu karnego³⁹. Tytułem przykładu wskazać można pochodzące od Gaiusa *semper in dubiis benigniora praeferenda sunt*⁴⁰, sformułowane przez Marcellusa *sed in re dubia benigniorem interpretationem sequi non minus iustius est quam tutius*⁴¹ czy wreszcie justyniańskie *in tali itaque dubitatione [...] humaniorem sententiam pro duriore elegimus*⁴².

Należy zatem przyjąć, że omawiana reguła jest wyrazem tendencji, które zachodziły w prawie rzymskim – także karnym – już wcześniej. O.F. Robinson, doszukując się genezy analizowanej zasady, doszła do wniosku, że jest ona pokłosiem poglądów Seneki, który poświęcił zagadnieniu kary sporo uwagi⁴³. Nie może dziwić również, że w literaturze przedmiotu dostrzeżono jej związek ze sformułowaną w XVI-wiecznym dziele *Tractatus Varii Criminalis Materiae* Aegidiusa Bossiusa paremią *in dubio pro reo*⁴⁴.

³⁷ „Regułą jest to, co pokrótce objaśnia zaistniały stan rzeczy. Nie prawo ma czerpać z reguły, ale z prawa ma stać się to, co jest regułą. Przez regułę jest więc przekazywany zwięzły opis rzeczy, i jak twierdzi Sabinus, jest [reguła] jakby przedstawieniem sprawy, które jak tylko w czymś uchybi, traci swoje zastosowanie” (tłum. H. Kupiszewski [w:] H. Kupiszewski, *Prawo rzymskie...*, s. 189). Alternatywne tłumaczenie na język polski zaproponował T. Palmirski: „Regułą prawa jest to, co opisuje dany problem w sposób zwięzły. Nie prawo wynika z reguły, lecz reguła musi znajdować oparcie w istniejącym prawie. Za pomocą reguły krótko przedstawiamy stan rzeczy i jak powiada Sabinus, sprawa jest jakby wyjaśniona. Jeżeli tylko [reguła] w jakiegokolwiek części jest wadliwa, traci swoją użyteczność” (tłum. T. Palmirski [w:] T. Palmirski, „*O różnych regułach dawnego prawa*”... [cz. 2], s. 225).

³⁸ H. Kupiszewski, *Prawo rzymskie...*, s. 214.

³⁹ B. Biondi, *Il diritto...*, t. II, s. 140–141.

⁴⁰ D. 50, 17, 56.

⁴¹ D. 28, 4, 3.

⁴² C. 7, 71, 8, 1.

⁴³ Zob. O.F. Robinson, *Penal Practice and Penal Policy in Ancient Rome*, London–New York 2007, s. 194.

⁴⁴ Zob. K. Amielańczyk, *O kształtowaniu się niektórych zasad procesowych w rzymskim postępowaniu karnym okresu pryncypatu*, „*Studia Iuridica Lublinensia*” 2007, nr 10, s. 21.

W okresie średniowiecza omawiana zasada była przedmiotem zainteresowania zarówno glosatorów, jak i komentatorów. Glosatorzy Bulgarus i Placentinus odnosili ją nie tylko do *criminae*, ale także do deliktów, co świadczy o szerokim traktowaniu pojęcia sprawy karnej, która inicjowana było nie tylko poprzez *accusatio*, ale również *actio poenalis*⁴⁵. Stanowisko takie znalazło swoje potwierdzenie w dziele podsumowującym dorobek całej szkoły glosatorów, jakim była *Glossa Ordinaria*. Jej autor, wspomniany już Accursius, pośród rozlicznych przykładów zastosowania analizowanej reguły wskazuje, że jeżeli w dwuosobowym składzie sądu zaistnieją rozbieżności co do tego, czy podsądnego uznać winnym, wówczas zawsze należy uwolnić go od zarzutów⁴⁶. Inny włoski prawnik, F. Decio (Decius, 1454–1535), komentując omawiany fragment twórczości Paulusa, stwierdził z kolei, że przepisy o charakterze prawnokarnym podlegać winny interpretacji ścisłej, nie rozszerzającej⁴⁷. Nieco starszy J. Ferrarius (1486–1558) skojarzył ją natomiast z ideą *humanitatis*⁴⁸. Pomimo tego od końca średniowiecza represja karna była

⁴⁵ Bulgarus, Placentinus, *Ad Titulum Pandectarum De diversis Regulis Iuris Antiqui, Breves Duo Et Elegantes Commentarii*, red. Jacob Campe, Colonia Agrippina 1587, s. 116: [Bulgarus] *Nam si fur depraehensus ducatur ad Praesidem vel Praefectum: hoc ipso quod periculo maioris poenae deductus est, intellegendum est poenam vel quaestionem furti remissam esse [g]. Illud quoque ex benignitate receptum est, et iudex pronuntiando vim factam esse, de minori vi pronuntiasset aestimetur [h]. Sicut et retro ostenditur [i].* [Placentinus] *Sed et qui credit se non invito domino [rem aleinam] contrectare, omissa rigore ex benignitate excusatur a furti poenali actione [ut inf. Instit. de furtis. §. placuit]. Fortem excipi potest, quod ubi quis non corrupt servum sicut voluit, tamen de rigore, ommissa legis benignitate, corrupti poena ei infligitur [k].*

⁴⁶ Accursius, *Digestum Novum...*, gl. *In poenalibus ad D. 50, 17, 155, 2: In delictis pro quibus poena corporalis vel pecuniaria solet imponi, interpretatur in dubio [a] non delictum [ut supra pro soc. l. merito]. 2. Item si is cui furtum est factum, deduxit furem ad praefectum vigilum: in dubio videtur poenam [b] furti remisisse [ut supra de fur. l. interdum et ...]. 3. Item qui adulterum nocte occidit, minus punitur: qui nox [c] et dolus minus interpretantur delinquere [ut C. de adul. l. Gracchus]. 4. Item si duo iudices ordinarii, unus de puniendo, alter de absolvendo tulit sententiam: interpretamur [d] absolutariam magis valere [ut s. de re iudi. l. inter pares]. 5. Item si unus iudex condemnavit accusatum lege Iul. de vi, quia dixit, vim fecisti: de privata [e] intelligitur: quia in poenis mitiores esse debemus [ut s. de poe. l. si praeses. et l. pe.]. 6. Item si tutor accusatur de suspecto: si removeatur, praesumitur [ff] in dubio propter culpam, non propter dolum remotus [ut s. de suspec. tu. l. hac enim §. i.] et sic non est infamis [ut Inst. de suspec. tu. §. suspecti. et facit s. co. l. ea quae §. in rem.].*

⁴⁷ Decius [w:] *Commentari ad Titulum Digest. de Regulis Iuris Antiqui quinque illustrium iuris interpretum in optimam harmoniae formam redactorum Decii, Ferrarii, Cagnoli, Franci et Raeverdi, Lugduni 1593: Sic etiam in poenis liquida debet esse probatio ut poena committatur [...], quod casus poenales sunt stricti iuris, et non recipiunt interpretationem extensivam per illum tex. in d. l. in testamento.*

⁴⁸ Ferrarius [w:] *Commentari ad Titulum Digest. de Regulis Iuris Antiqui quinque illustrium iuris interpretum in optimam harmoniae formam redactorum Decii, Ferrarii, Cagnoli, Franci et Raeverdi, Lugduni 1593: Cum semper in dubiis quod benignius est respondeamus, id tamen in causis poenalibus est observandum, in quibus natura monemur faciliores esse ad absolvendum, atque id quod humanius est, quam ut parum homines eam interpretationem velimus sequi, quae negotium alias odiosum exegeret, maiorque odio premeret.*

coraz surowsza, z czego wnosić można o niechętnym odwoływaniu się praktyki sądowej do omawianej maksymy⁴⁹.

Tytułowa paremia znalazła swoje miejsce także w źródłach prawa kanonicznego. Przyczynił się do tego papież Bonifacy VIII (ok. 1235–1303), z inicjatywy którego sporządzono zbiór prawa kanonicznego znany jako *Liber sextus* (1298 r.)⁵⁰. Do zbioru załączono wykaz 88 reguł prawnych, wśród których znalazła się omawiana zasada sformułowana w nieco zmodyfikowanej wersji: *in poenis benignior est interpretatio facienda*⁵¹. Niemiecki teolog A. Reiffenstuel (1642–1703) zajmujący się również problematyką prawa kanonicznego, podając praktyczne przykłady jej zastosowania, wskazywał m.in., że mając wybór między karą o charakterze trwałym (*poena perpetua*) lub tymczasowym (*poena temporalis*), sędzia powinien wybrać karę tymczasową⁵². Omawiana zasada – w postaci nadanej jej przez autorów *Liber sextus* – zamieszczona została w Kodeksie prawa kanonicznego z 1917 r. (tzw. Kodeks Pio-Benedyktyński)⁵³. Nadmienić warto, że współcześnie to właśnie kanoniści najczęściej powołują się na jej autorytet⁵⁴, nie sposób natomiast odnaleźć jej bezpośredniego zastosowania w orzecznictwie polskich sądów świeckich.

Jakkolwiek zatem nurt humanitarny w doktrynie prawa karnego zarysował się wyraźnie dopiero na fundamencie poglądów głoszonych przez luminarzy oświecenia, to bezzasadne wydaje się zupełne negowanie jego ukorzenia w prawie rzymskim. Tytułowa paremia stanowi tego wyraźny dowód. Umieszczenie celnej frazy *in poenalibus causis benignius interpretandum est* w tytule 17 księgi 50 Digestów podkreśla jej wagę – wszak to nie z reguły wynika prawo, a z prawa reguła. Sformułowanie pozostało żywe również w okresie średniowiecza, będąc przedmiotem zainteresowania przedstawicieli szkół prawniczych: glosatorów oraz komentatorów. Jej rola była istotna szczególnie w prawie kanonicznym, co znalazło odzwierciedlenie zarówno w treści *Liber sextus*, jak i Kodeksu prawa kanonicznego z 1917 r.

Bibliografia

Amielańczyk K., *Crimina legitima w rzymskim prawie publicznym*, Lublin 2013.

Amielańczyk K., *Czy kontratyp obrony koniecznej ma rzymską tradycję? W poszukiwaniu przesłanek dopuszczalności prawa do samoobrony w rzymskim prawie karnym* [w:] *Quid leges sine*

⁴⁹ Por. S. Salmonowicz, *Penal Codes of the 16th–19th Centuries. A Discussion of Models* [w:] *La codificación europea del Moyen-Age au siècle des Lumières*, red. S. Salmonowicz, Warszawa 1997, s. 127.

⁵⁰ M. Kuryłowicz, *Ex iniuria...*, s. 1243.

⁵¹ *Liber Sextus* 5, 13, 49.

⁵² A. Reiffenstuel, *Ius canonicum uniuersum complectens tractatus de regulis iuris*, t. VII, Parisiis 1870, s. 116: *Item si verba legis poenam perpetuam, vel temporalem importare possunt, assumenda est temporalis*.

⁵³ Zob. kan. 2219 § 1 Kodeksu prawa kanonicznego z 1917 r.

⁵⁴ Por. J.A. Coriden, *An Introduction to Canon Law*, New York 1991, s. 174

- moribus? Studia nad prawem rzymskim dedykowane Profesorowi Markowi Kuryłowiczowi w 65. rocznicę urodzin oraz 40-lecie pracy naukowej*, red. K. Amielańczyk, Lublin 2009.
- Amielańczyk K., *O kształtowaniu się niektórych zasad procesowych w rzymskim postępowaniu karnym okresu pryncypatu*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2007, nr 10.
- Amielańczyk K., *Vis – pomiędzy prawem rzymskich deliktów prywatnych a rzymskim prawem karnym publicznym* [w:] *Przemoc w świecie starożytnym. Źródła, struktury, interpretacje*, red. D. Słapek, I. Łuć, Lublin 2017.
- Barczak-Oplustil A., *Obowiązywanie zasady nullum crimen sine lege. Wybrane problemy*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2013, vol. 17, nr 3.
- Bauman R.A., *Crime and Punishment in Ancient Rome*, London–New York 1996.
- Bauman R.A., *Human Rights in Ancient Rome*, London–New York 2003.
- Biondi B., *Il diritto romano cristiano*, t. III, Milano 1954.
- Bojarski T., *Polskie prawo karne*, Warszawa 2008.
- Burczak K., Dębiński A., Jońca M., *Lacińskie sentencje i powiedzenia prawnicze*, Warszawa 2013.
- Cloud J.D., *Lex Iulia de vi*, cz. 1, „Athenaeum” 1988, no. 76.
- Cloud J.D., *Lex Iulia de vi*, cz. 2, „Athenaeum” 1989, no. 77.
- Coriden J.A., *An Introduction to Canon Law*, New York 1991.
- Costa E., *Crimini e pene da Gomolo a Giustiniano*, Bologna 1921.
- Dębiński A., *Poena cullei w rzymskim prawie karnym*, „Prawo Kanoniczne” 1994, vol. 37, nr 3–4.
- Gardner J.F., *Roman Penal Policy. R.A. Bauman, Crime and Punishment in Ancient Rome* (recenzja), „The Classical Review” 1998, vol. 48, no. 1.
- Garofalo L., *Pojęcia i żywotność rzymskiego prawa karnego*, „Zeszyty Prawnicze” 2003, vol. 3, nr 1.
- Gaudemet J., *Des «doits de l’homme» ont-ils été reconnus dans l’empire romain?*, „Labeo” 1987, no. 1/33.
- Jońca M., *Parricidium w prawie rzymskim*, Lublin 2008.
- Jońca M., *Poena cullei. Kara czy rytuał?*, „Zeszyty Prawnicze” 2005, vol. 5, nr 1.
- Kupiszewski H., *Prawo rzymskie a współczesność*, Kraków 2013.
- Kuryłowicz M., *Ex iniuria ius non oritur. Szkic do dziejów zasady* [w:] *Ius est a iustitia appellatum. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Tadeuszowi Wiśniewskiemu*, red. M. Tomalak, Warszawa 2017.
- Kuryłowicz M., *Ustawodawstwo rzymskie w sprawach karnych*, „Annales UMCS” 1988, Sectio G. Ius. 35.
- Laingui A., *P.F. Muyart de Vouglans ou l’anti Beccaria (1713–1791)*, „Archives de philosophie du droit” 1994, no. 39.
- Lenel O., *Palingenesia iuris civilis*, t. I, Leipzig 1889.
- Lintott A., *Violence in Republican Rome*, Oxford 1968.
- Mommsen T., *Römisches Strafrecht*, Leipzig 1899.
- Palmirski T., *„O różnych regulach dawnego prawa” – 17 tytuł 50 księgi Digestów: tekst – tłumaczenie – komentarz*, „Zeszyty Prawnicze” 2007, vol. 7, nr 1.
- Pertile A., *Storia del diritto italiano dalla caduta dell’Imperio Romano alla codificazione*, t. V: *Storia del diritto penale*, Torino 1892.
- Porret M., *Les «lois doivent tendre à la rigueur plutôt qu’à l’indulgence» Muyart de Vouglans versus Montesquieu*, „Revue Montesquieu” 1997, no. 1.
- Prawo karne materialne. Część ogólna*, red. M. Mozgawa, Warszawa 2011.
- Robinson O.F., *Penal Practice and Penal Policy in Ancient Rome*, London–New York 2007.
- Salmonowicz S., *Penal Codes of the 16th–19th Centuries. A Discussion of Models* [w:] *La codification européenne du Moyen-Age au siècle des Lumières*, red. S. Salmonowicz, Warszawa 1997.
- Schulz F., *Principles of Roman Law* (tłum. na język angielski: M. Wolff), Oxford 1956.
- Tarwacka A., *Romans and Pirates. Legal Perspective*, Warszawa 2009.

Tarwacka A., *Stosowanie rzymskich ustaw karnych wobec piratów*, „Zeszyty Prawnicze” 2008, vol. 8, nr 2.

Uranowska B., *Średniowieczne metody przesłuchań – wybrane zagadnienia* [w:] *Prawo w Europie średniowiecznej i nowożytnej*, Lublin 2011.

Zawłocki R., *O metodzie interpretacji przepisów prawa karnego*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2004, vol. 66, nr 4.

Streszczenie

Poszukując historycznych korzeni zasady humanitaryzmu, która w pewien sposób determinuje instytucjonalne ukształtowanie norm prawa karnego i zasad ich wykładni, zwykło się wskazywać na okres oświecenia. Trzeba jednak zauważyć, że dyrektywy wykładni nakazujące stosować interpretację możliwie najkorzystniejszą dla sprawców czynu przestępnego znało już prawo rzymskie. Jedną z nich była niewątpliwie zasada *in poenalibus causis benignius interpretandum est*. Przedmiotem rozważań w niniejszym artykule są dzieje tytułowej paremii, począwszy od jej sformułowania przez rzymskiego jurystę Paulusa, aż po prawo kanoniczne XX w.

Słowa kluczowe: rzymskie prawo karne, historia prawa, humanitaryzm, wykładnia prawa

HISTORICAL IMPORTANCE OF THE PRINCIPLE *IN POENALIBUS CAUSIS BENIGNIUS INTERPRETANDUM EST*

Summary

Searching the historical roots of the humanitarianism principle, which in some way determines the institutional shaping of the legal norms of criminal law and the rules of their interpretation, it is usual to point to the period of Enlightenment. However it should be noted, that the directive requiring the most favorable interpretation for the perpetrators was already known to Roman law. One of them was undoubtedly the principle *in poenalibus causis benignius interpretandum est*. The subject of this paper is the history of the title legal maxim, from its formulation by the Roman jurist Paulus to the canon law of the twentieth century.

Keywords: Roman criminal law, legal history, humanitarianism, interpretation of law